

יהודי סוריה בימי אנטיוכוס אפיפנס וספר יהודית

מאת

ב"צ לוריא

ספרי חשמונאים א' וב' מספרים על התנגדותם של המכבים בראש העם ביהודה לגזרותיו של אנטיוכוס אפיפנס, שבאו לבטל את חוקת התורה ולחייב את היהודים לחיות לפי אורח החיים הנכרי, לכולל את היהודים בעולם ההלניסטי, כשם שהתבוללו בו עמים רבים. ממשלתו של אנטיוכוס השתרעה מן הפרת ועד נחל מצרים, הרבה מעבר לתחומי ארץ יהודה, ומתעוררת השאלה: מה היה מצבם של היהודים בסוריה, איך התייחסו יהודי סוריה לגזרות אלו? האם נכנעו, כפפו ראשם וחכו עד יעבור זעם ובינתים חיו כאנוסים, או שעמדו באמונתם והקריבו את חייהם על קידוש השם? ואולי גם התנגדו בכח, כפי שעשו המכבים.

יש להניח כי הרדיפות כלפי יהודי סוריה לא היו כל כך חמורות כמו כלפי יושבי יהודה, כי נוסף למגמת ההלניזציה של אנטיוכוס היתה עוד סיבה להכביד על יהודה: מפלגת הדרום, חסידי בית תלמי, עוד היתה בעלת השפעה גדולה בעם. מפלגה זו והקרבה הגיאוגרפית למצרים היוו מקור לחששותיו של אנטיוכוס פן ינצל העם ביהודה שעת כושר, יבגוד בו וישוב ויקבל את הסותם של התלמיים. אולם קודם שנדון בשאלה שעוררנו עלינו לגלות את עקבות הישובים היהודיים בסוריה בימי אנטיוכוס.

במחקרים אחדים¹ הוכחנו שבהרבה מקומות בסוריה היה ישוב עברי קדום, כנראה מימי האבות, שחי את חייו הלאומיים-הדתיים כשהוא מוקף בני אומות אחרות. כעין מובלעות בארצות ארם. למובלעות הללו היה קשר מתמיד עם ארץ ישראל: שרית (שארית) ישראל זו השתתפה בהכתרתו של דוד כמלך על כל ישראל²; ישובים אלה נפקדו במפקדו של יואב³, נטלו חלק בשמחת העם כשדוד העלה את ארון האלהים מקרית-יערים לירושלים⁴, השתתפו בחנוכת

1 "מהי נחלתו של שבט זבולון?" ספר נייגר (תשי"ט) ע' 37; "אשר בהר אפרים והברית בשכם" ספר "עז לדוד" (תשכ"ד) ע' 183; "קהל גדול מלבוא חמת" . . . בית מקרא י"ח—י"ט (תשכ"ד) ע' 23; "כרכא דקיסור", בית מקרא כ"ה—כ"ו (תשכ"ו) ע' 85; ראשיתו של גלויות, ספר "ור-יכבוד" (תשכ"ח) ע' 246; "כרם היה לשלמה בבעל המון, בית-מקרא כ"ח (תשכ"ו) ע' 21; "הארץ הנשאת ושארית ישראל" בית מקרא כ"ט (תשכ"ז) ע' 18; "ארץ תחתים חדשי" בית-מקרא ל"ז (תשכ"ט) ע' 52; "קללת נח וברכתו", בית מקרא מ"ב (תשל"ל) ע' 298; "פרקי קדומות", ספר ברסלבי (תשל"ל) ע' 190.

2 דבהי"א י"ב, לט.

3 במל"ב כ"ב, י—ז נזכרים ארץ תחתים חדשי, מבצר צר וכל ערי הכנעני והחוי.

4 דבהי"א י"ג, ה.

מקדש שלמה⁵ ובצר להם באו בני ישראל לעזרתם⁶. יש יסוד להניח שישובים אלה לא מרדו בשלטון האשורי והבבלי, ולא הוגלו מעריהם בעת גלות שומרון וגלות יהודה.

לא בכדי מתאר יחזקאל את גבול הצפון בלבה של סוריה, ממש כמו שנאמר בספר במדבר ל"ד, כי לאורך הקו הזה היו ישובים עבריים. כפי שהוכח במחקרים הנ"ל היו בימי בית ראשון מובלעות של יהודים במקומות אלה:

צרפת אשר לצידון, דמשק, גבע, ברותה, סברים (או זפרון), חורן (או חין־ן), צדד, חצר עינן, ערקא דלכונן, סין, חמת, אסיא ושפם (אפמיה בתקופה ההלניסטית). מצויות בידינו ידיעות רבות על היהודים בסוריה בסוף תקופת בית שני ובדורות התנאים והאמוראים⁷, אבל חסרה לנו החוליה שתקשר בין ימי בית ראשון לבין הדורות האחרונים של ימי בית שני, כלומר — ימי הרדיפות של אנטיוכוס אפיפנס והמכבים. אולם נראה לנו, שנוכל למצוא פתרון לשאלה בעזרת ההלכה.

לאחר שחרור ירושלים וטיהור בית המקדש נקבעו ההלכות והתקנו הכללים של סדר העבודה, נקבעו המקומות שמהם יובאו הקרבנות לסוגיהם, לזכר מעשים גדולים שנעשו שם⁸, גורשו מן העבודה כהנים ממשמר בלגה, משום שנטו אחר המתיונים, ועוד הלכות רבות. לימים אלה ניתן לייחס את הבריתא הקובעת את פיתום הקטורת⁹ על שבעה עשר היסודות המרכיבים אותה, שביניהם נכלל גם חמר חין־ן — יין שהובא מחיורין. מקום זה שוכן כ־15 ק"מ ממזרח לצָדָד, מצפון לדרך העולה מסִסְיָה לקַרְיָתִין. יחזקאל מזכיר את חורן כנקודת גבול בין חצר עינן מצפון ודמשק מדרום, לכן אי אפשר לזהות את סַן־ן (חיורין) עם הר חין־ן שבעבה¹⁰ וכבר עמדו על כך יסטרוב¹⁰ וישעיהו פרס¹¹ שחמר חיורין היא יין מהמקום הנזכר ביחזקאל.

בגמרא¹² נזכר חמר חיורין בין היינות המשובחים שמשתמשים בהם לקידוש ולנסכים; ושאל רב כהנא¹³ חמיו של ר' משרשיא מרבא; ויין חיורין מהו (לקידוש ולנסכים). אמר לו: "אל תרא יין כי יתאדם"¹⁴, כלומר — כשר¹⁵.

ברור שלא השתמשו בפיתום הקטורת ביין נסך. נאמר על־כן שהכללת חמר חיורין במלאכת הקטורת מעידה שיין זה הוכן על־ידי יהודים מפרי כרמיהם — עדות על ישוב חקלאי יהודי בחיורין שבסוריה המזרחית בימי המכבים; ואולי

5 מל"א ח', סה.

6 ר' מאמרי "הרקע ההיסטורי של מזמור ע"ו, בית מקרא נ"א (תשל"ב) ע' 398.

7 ר' ספרי: היהודים בסוריה בימי בית שני, המשנה והתלמוד, תשי"ז.

8 ר' הפרק על אספקת המזבח בספרי "מינאי עד הורדוס" (תשל"ד, ע"ע 55—75).

9 כריתות ו', ע"א; ירוש' יומא פ"ד, ה"ה.

10 במלנו הארמי, ע' 452.

11 ידיעות, שנה י"ב, ע' 163.

12 בבא בתרא צ"ו, ע"ב.

13 אמורא בבלי בדור הרביעי.

14 משלי כ"ג, לא.

15 המפרשים, וביניהם בעל הערוך השלם מבארים: יין לבן, ולפי זה תקן יצחק בער בסידורו "עבודת ישראל" הוצ' שוקן ע' 48, חמר חור, כלומר — יין לבן. אולם זה סותר את דברי הגמרא המזכירה באותו דיון יין בורק שהוא יין לבן.

ניתן להסיק מכאן גם על שאר הישובים באזור זה שבספר יחזקאל: צדד, חצר עינן וסברים.

את שפם שבקו הגבול הצפוני, לפי במדבר ל"ד¹⁶, מתרגם יונתן אפמיאה¹⁷, היום קלעת אל-מודיק על האורונטס. שתי ידיעות בידינו על ישוב עברי קדום באפמיה, או ליתר דיוק — באזור החקלאי שלה.

סוף מסכת חלה: אריסטון הביא בכוריו מאפמיה וקבלו ממנו, מפני שאמרו: הקונה בסוריה כקונה בפרוור שבירושלים.

ויקרא רבה ג, ז': לכתוב "וקמץ משם מלא קמצו מסלתה ומשמנה"¹⁸: הרי שהביא מנחתו מגליא ומאספמיא ומחברותיה וראה את הכהן שהקמץ ואכל את השאר, אמר: אוי לי, כל הצער שנצטערתי, בשביל זה! והכל מפיסין אותו ואומרים לו: ומה אם זה שלא נצטער אלא שתי פסיעות, בין האולם למזבח, זכה לאכל, אתה שנצטערת כל הצער הזה — על אחת כמה וכמה!

נשים לב שפה מדובר על אפמיה וחברותיה, וכנראה שאריסטון לא היה חקלאי בודד בעיר ההלניסטית, יש להניח שבסביבה, במחוז אפמיה, היו ישובים חקלאיים מרובים, שקשורים להם עם ירושלים ובית-המקדש.

בימי בית שני לא היו כיבושים בסוריה, המכבים לא חרגו מתחומי כבושי יהושע — פרט לארץ יטור שבבקעת הלבנון — כיצד השתקעו יהודים בסוריה וכיצד הגיעו למעמד של בעלי קרקע? וידוע שענין השמירה על נחלת אבות היתה מכובדת אצל כל העמים, ולא רק בישראל.

יש בידינו שורה ארוכה של משניות וברייתות הדנות בנושאים חקלאיים של יהודים בסוריה ורובן סתמיות, ללא דיון וזיכוח בין תנאים אלא הלכות פסוקות, כך נהגו בחיי יום יום ואין יותר מקום לדון בהן. גם הנושא של חקלאות וגם הסתמיות של המשניות והקשר שלהן לירושלים או לבית המקדש מעידות על קדמותן. ונעיין בהן:

דמאי פ"ו, מ"א: המוכר פירות בסוריה ואמר: משל ארץ ישראל הן — חייב לעשר; מעושרין הן — נאמן, שהפה שאסר הוא הפה שהתיר; משלי הן — חייב לעשר; מעושרין הן — נאמן, שהפה שאסר הוא הפה שהתיר. ואם ידוע שיש לו שדה אחת בסוריה — חייב לעשר.

שביעית פ"ו, מ"ב: עושין בתלוש בסוריא, אבל לא במחובר... כלל אמר רבי עקיבא: כל שכיוצא בו מותר בארץ ישראל עושין אותו בסוריה.

מעשרות פ"ה, מ"ה: הלוקח (מן הגוי) שדה ירק בסוריא (שהיא חייבת במעשרות כארץ ישראל) אם עד שלא בא לעונת המעשרות — חייב; ומשבא לעונת המעשרות — פטור, ולוקט כדרכו והולך. אמר רבן שמעון בן גמליאל: במה דברים אמורים? בזמן שקנה קרקע... .

16 אינה כלולה בתחומים שבספר יחזקאל.

17 התרגום הירושלמי — אפמיס, ועל יסוד תרגום זה ניסו לתקן ושינו מאפמיס לפניאס, היא העיר פניאס בארץ מקורות הירדן, אבל אין כל אפשרות לשבץ את פניאס הסמוכה לזן המקראית בתאור הגבול שבספר במדבר. 18 ויקרא ב', ב.

[4] יהודי סוריה בימי אנטיוכוס אפיפנס וספר יהודית

חלה פ"ד, מ"י: ניתאי איש תקוע הביא חלות מביתר ולא קבלו ממנו. ביתר — כפר בלבנון השוכן לרגלי ג'בל ניקה, כששה ק"מ מצפון לג'זין, בדרך העולה לדיר אל-קמר. בקרבת הכפר מראים הדרוזים את נבי מיש, הוא מיכה הנביא ומנזר מרוניתי, ע"ש ישעיהו.

כבא קמא פ"ז, מ"ז: אין מגדלין בהמה דקה בארץ ישראל, אבל מגדלין בסוריה ... תוספת בבא קמא פ"א; צוק (11) 569 בשלשה דברים שוה סוריה לארץ ישראל ובשלשה לחוץ לארץ:

- (א) עפרה מטמא כחוצה לארץ
- (ב) והמביא גט מסוריה כמביא מחוצה לארץ
- (ג) והמוכר עבדו לסוריה כמוכר לחוצה לארץ ...
- (א) שהקונה שדה בסוריא כקונה בפרוור שבירושלם
- (ב) וחייבת במעשרות ובשביעית
- (ג) ואם יכול לכנס לה בטרה — טהורה.

ההלכות שהבאנו לעיל הדנות בנושאים חקלאיים והקשורים במקדש לא חלו על כל סוריה. היה גבול וכנראה שיש קשר בין גבול זה לתחום המוגדר בספר במדבר ל"ד ויחזקאל מ"ז — מ"ח. הברייתא הבאה קובעת את הגבול והיא מצויה בשלש נוסחאות, כדלהלן:

תוס' פאה פ"ו, ה"ו; צוק (11) (23) כתובות פ"ג, ח"א; צוק (1) 263: שתי חוקות לכהונה: בארץ ישראל — נשיאות כפים וחלוק גרנות; בסוריה, עד מקום ששליח חודש מגיע. — לנשיאת כפים, אבל לא לחילוק גרנות.

בבלי כתובות כ"ה, ע"א: ירש' כתובות פ"ד, ה"ח:

חוקה לכהונה נשיאות כפים וחילוק גרנות בא"י ובסוריא ובכל מקום ששלוחי ראש חודש מגיעין נשיאות כפים ראהו אבל לא חילוק גרנות. שתי חוקות לכהונה: בארץ ישראל נשיאות כפים וחילוק גרנות, ובסוריא נשיאות כפים אבל לא חילוק גרנות, עד מקום ששלוחי החדש מגיעין עד נמרין¹⁹.

19 ירוש' ראש השנה פ"א, ה"ד: אמר ר' יהושע בן לוי: אנא עריב לאילין דאזלין לנימורין דלית חד מיית מי אזל. פני משה מפרש: נימורין שם מקום בסוריא ולשם מקדימין והולכין להודיע לגולה והיה ר' יהושע בן לוי אומר: אני ערב לאלו שלא ימות אחד מהם משהלך לשם עד שיחזור לביתו, דשלוחי מצוה הן זאינן ניווקין לא בהליכתן ולא בתורתן. נימורין זו (en-Nemara) ישוב קטן בדרך הדרומית העולה מדמשק לתדמור, תחנה אחת מזרחה מאַנְמִינְיָה (דומ'ר). ר' ספרו של Rene Dussand, Topographie Historique de la Syrie Antiqua et Mediaevala p. 255. י. ג. הלוי אפשטיין (מבואות לספרות התנאים ע' 369) מעיר "עד נמרין" — "בעבר הירדן", כלומר — העיר האוטונומית שעמדה מול יריחו, ואין זה מתאים כלל. ישעיהו פרס (אנצ. אר"י ע' 646) מזהה את נמורין עם כפר באַל-תְּנָה. ממזרח להר חורן, כ-140 ק"מ ממזרח לסוידה בירת הר הדרוזים. היתה המוצע על ידי עדיף כיון שאַנְמִינְיָה הנ"ל שוכנת על הדרך היורדת לבבל והיא בקצה אוור שהיתה בו אוכלוסיה יהודית בימי בית שני.

כל אלו הן עדויות כלליות וסתמיות על ישובים קדומים של יהודים בסוריה, עדות על רדיפות ומאבק בהתבוללות ברוח ההלניסטית לא מצאנו עד כה. עדות ברורה על כך אנו מוצאים רק בקהילת אנטיוכיה.

קהלת אנטיוכיה לא נכנעה לרצונו של אנטיוכוס אפיפנס גם בימים הקשים, כאשר פרץ המרד ביהודה ולגינותו של המלך חזרו מנוצחים ומוכים פעם אחר פעם. על הקהלה לא נגזרה כליה, כשם שנגזרה על ירושלים ויהודה, אבל חלה הגבלה בזכויותיהם האזרחיות ונגזר עליהם שלא לשאת כל משרה צבורית. תנאי לקבלת משרה בעסקי המדינה היה ויתור על היהדות והסתגלות מלאה לאורח החיים ההלניסטי. בספור על חנה ושבעת בניה אומר אנטיוכוס לבנים ²⁰: "בטחו בי ותקבלו משרות ראשיות בעסקי, אם תתכחשו לשמירת החוקה מורשת אבותיכם ותקבלו עליכם את אורחות החיים של היונים". לכן השביעי אומר אנטיוכוס ²¹: "ואם תשמעו תהיה אהוב ותעמוד בראש עסקי הממלכה". לא נאמר שהמלך מאשים את יהודי אנטיוכיה על מתן סיוע כספי או משלוח עזרה אחרת למורדים ביהודה, אבל הוא מנסה לעקור מלבם את הקשר לדת ישראל, אולם — ללא הצלחה. לביטול היהדות לא הגיע אנטיוכוס אפילו בבירתו שלו.

על נסיונו זה של אנטיוכוס שמורה בידינו עדות מפורטת בספר חשמונאים ד'. יהושע גוטמן ²², הסביר כי המאורעות המסופרים בו על מות אליעזר ושבעת הקדושים, או חנה ושבעת בניה, ארעו באנטיוכיה וכי הספור נוצר כאן. בפי העם — ולא רק בפי היהודים שבעיר — נשתמרה במשך מאות בשנים מסורת על הקדושים החשמונאים יום קבוע בשנה, הוא יום אוכרה לקדושים, ובאותו יום היו נוהגים להעלות את זכרם בפני הקהל. במחצית השניה של המאה הרביעית היתה רווחת בקרב הנוצרים ההשקפה שקבר האחים הקדושים הוא ברובע קרטיון, בדרומה של העיר, בסמוך לבית הכנסת שבאותו רובע. זוהי עדות שהמאבק בין היהדות לבין הכפייה ההלניסטית באנטיוכיה הכה גלים בלב תושבי העיר ועשה רושם כביר, שלא נמחה במשך דורות רבים. קידוש השם הוא ענין שרק מעטים מביין אומות העולם נתנסו בו והוא נחרת עמוק בזכרם של בני הדור.

ידיעה מאוחרת, שנשתמרה בכתב-יד ערבי קדום ²³ מספרת על בית-כנסת "חשמונית", הבנוי על קברי הקדושים. ודאי לא על הקברים הוקם בית הכנסת, כי אם בסמוך להם ונקרא על שמם ²⁴. בעל ספר חשמונאים ד', שחובר באנטיוכיה

20 חשמונאים ח', ז; שם י"ב, ה.

21 שם י"ב, ה.

22 ר' מאמרו: "האם ושבעת בניה באגדה ובספרי החשמונאים", בס' יוחנן לוי, ע' 36.

23 אבן-שהין מקירנאן, לפי הנוסח שבתיקן — Codex Vaticanus ר', Julian Oberman, The Sepulchre of Maccabean Martyrs, Journal of Biblical Literature, Vol. V p. 250—265.

24 וציננר (Watzinger, Antike Synagogen in Galilaea) ע' 183, סובר שהקבר הקדוש היה מתחת לבית הכנסת. דבר כזה יתכן רק בכנסיות נוצריות, אולם זה לא יכול להיות בבית כנסת. כל מי שיודע מהי טומאת מת ביהדות לא יעלה השערה כזאת על הדעת. ספרות על בית הכנסת והפרכתו לכנסייה ח' בספרו של Glanville Downey, A History of Antioch in Syria from Seleucus to the Arab Conquest (1961) p. 447—449.

זמן מועט לאחר המאורעות הללו²⁵, מביא נוסח של כתובת, שנכון היה לחרות על מצבתם, ואולי לא נטעה אם נאמר, כי הוא העתיק אותה משם. וזו לשונה — פה נטמנו / ישיש נעלה / ואשה ישישה / ושבעה בניה / מחמס עריץ / אשר אמר להכרית את מדינת העברים / ואלה הצילו את העם / בנשאם עיניהם לאלהים / וסבלו את הענויים עד מותם²⁶.

נאמר, איפוא, שהיה ישוב יהודי בערי סוריה והיו רדיפות. והאם יש לכך בטוי בספרותנו, נוסף על מעשה אלעזר ומעשה חנה ושבעת בניה?

במגילת אסתר ט', כט אנו קוראים: "ותכתב אסתר המלכה בת אביחיל ומרדכי היהודי את כל תקף לקים את אגרת הפרים הזאת בשנית". מה צורך היה לכתב בשנית? הן כבר נאמר בפס' כז: "קימו וקבלו היהודים עליהם ועל זרעם ועל כל הנלוים עליהם ולא יעבור להיות עשים את שני הימים האלה ככתבם וכזמנם בכל שנה ושנה".

למרות כל הפירושים והמדרשים²⁷ הבאים להסביר מדוע נתנו מרדכי ואסתר הוראה זו וביתר תוקף, אין להסביר זאת אלא אם כן רבים בעם לא רצו בחג הזה והמלכה ודודה כפו עליהם זאת. במשך הזמן קבלה הנהגת העם את החג. מאליז מובן שלאחר שהוסכם על כך בסנהדרין ונקבעה מסכת מגילה לא היה מקום לרשום לדורות את דעות המתנגדים, אע"פ כן נותרו פה ושם סימני התנגדות, ולהלן נעקב אחריהם.

מגילות מדבר יהודה מכילות את כל ספרי המקרא, מהם שלמים ומהם קטעים בלבד, להוציא מגילת אסתר, שלא נמצאה²⁸. מסתבר שהמגילה לא נתקבלה על ידי אנשי הכת. גם בדור הראשון ובדור השני לאמוראים עוד התקיים דיון אם מגילת אסתר אינה מטמאה את הידים, היינו — אינה שייכת לכתבי הקודש²⁹. עוד במאה הרביעית לספירה מתנגדים שני אמוראים, לוי בר שמואל והונא בר

25 טאושנד (R.B. Tawshand) המתרגם של ספר חשמונאים ד' במהדורת הכתובים החיצוניים באנגלית מהדורת צ'רלס (R. H. Charles) כרך 2, ע' 667, כתב שהמחבר היה יהודי-מצרי, שחי כנראה באלכסנדריה וחבר ספר זה בראשית המאה הראשונה לספה"ג. דעה מקובלת אצל החוקרים, שיהדות הלניסטית יוצרת גק היהדות האלקסנדרנית. ואולם טעות היא לשלול זכות זו מקהילות גדולות של ישראל שישבו בערי סוריה, שמעמדם ותרבותם לא נפלה מזו של יהודי אלכסנדריה.

26 הרב יחיאל פישל, שליח צפת בארצות המזרח, שבקר באנטיוכיה בשנת תרי"ט, כותב: "וסמוך לעיר יש קבר חנה ושבעת בניה, שנהרגו על קידוש שם השם, על שלא רצו להשתחוות לדמותו ובכל תשעה באב הולכים על ציונה, זכותה יגן עלינו" (אברהם יערי, מסעות שליח צפת בארצות המזרח, ע' כ"ב).

27 תרגום שני לאסתר; שאם תהיה השנה מעוברת לא יעשו את הפורים ולא יקראו את המגילה בחודש אדר ראשון, כי אם בחודש שני יקראו אותה ואז גם יחוגגו את חג הפורים. רש"י: השנית — לשנה השניה חזרו ושלחו ספרים שיעשו פורים. אבן-עזרא: וטעם השנית בעבור אגרת מרדכי שכתב בראשונה.

28 א. מ. הברמן, כתב לשון וספר (תשל"ג) ע' 93.

29 מגילה ז', ע"א, ור' אגדת אסתר, מדרש שפרסם שלמה באכער, ע' 80.

[7]

ב"צ לוריא

חייא לעטוף את מגילת אסתר במטפת³⁰, הואיל ואין היא מכלל כתבי הקודש. דברים אלה נאמרו כמאה וחמישים שנה לאחר שהמשנה על מסכת מגילה כבר היתה חתומה ומאות בשנים שמגילת אסתר היתה נקראת ברבים. לא בנקל נתקבלה הפקודה של מרדכי ואסתר בארץ יהודה, כפי שאנו למדים מהדיון הבא:

"ר' ירמיה³¹ בשם רבי שמואל בר רב יצחק³²: מה עשו מרדכי ואסתר? כתבו אגרת ושלחו לרבותינו שכן אמר להם: מקבלין אתם עליכם שני ימים הללו בכל שנה? אמרו להן: לא, דיינו הצרות הבאות עלינו שאתם רוצין להוסיף עלינו עוד צרתו של המן. תזרו וכתבו להן אגרת שנייה, הה"ד: אם מדבר זה אתם מתייראים הרי היא כתובה בארכיים, הלא הם כתובים על ספר דברי הימים למלכי מדי ופרס. רבי שמואל בר נחמן³³ בשם ר' יונתן³⁴: שמונים וחמשה זקנים ומהם שלשים וכמה נביאים היו מצטערין על הדבר הזה. אמרו: כתיב אלו המצוות אשר ציווה ה' את משה, אלו המצוות שנצטוונו מפי משה, כך אמר לנו משה — אין נביא אחר עתיד לחדש לכם דבר מעתה, ומרדכי ואסתר מבקשים לחדש לנו דבר." (אחרי זה בא מדרש המפרש את הדברים בהפוכים).

גם בבבל, הקרובה למקום המעשה, לא נתקבל החג החדש על דעת הכל, כמו עוררין והיה ויכוח בין החכמים לבין מרדכי ואסתר:

"אמר רב שמואל בר יהודה³⁵: בתחילה קבעוה בשושן ולבסוף בכל העולם כולו. אמר ר' שמואל בר יהודה: שלחה להם אסתר לחכמים: קבעוני לדורות. שלחו לה: קנאה את מעוררת עלינו לבין האומות (שאנו שמחים להזכיר את מבלתן). שלחה להם: כבר כתובה אני על דברי הימים למלכי מדי ופרס" (ושם יהיו רואין מה שאירע להם על ידי ישראל).

אם כי החוגים הרשמיים ביהודה דחו את יום ניקנור מפני תענית אסתר, בכל זאת היו חכמי ישראל שהעריכו את יום ניקנור, נצחון המכבים, על פני תענית אסתר. מסכת סופרים י"ז, ג: ורבותינו שבארץ ישראל נהגו להתענות אחרי ימי פורים מפני ניקנור וחבריו ועוד שמאחרין בפורענות ואין מקדימין.

מדיונו זה עולה שהיכוח ביהדות נמשך דורות רבים ויש שהמתוכחים לא בחלו בלשון קשה ביותר, כפי שאנו מוצאים בסופו של המדרש "חלום מרדכי והוספות למגלת אסתר"³⁶, המסתיים בדברים אלה:

"כל מדינה שלא תרצה לקבל המועד הזה (של חג פורים) תאבד ותדלק באש

30 סנהדרין ק', ע"א, והמדברים הם אמוראי בכל דור השני והשלישי.

31 אמוראי בדור השלישי, יליד בבל שעלה לארץ בילדותו ונסמך בה להוראה ואף נפטר בה.

32 מגדולי אמוראי ארץ-ישראל בדור השלישי והרביעי.

33 אמוראי ארץ-ישראלי בדור השני והשלישי.

34 ר' יונתן (בן אלעזר) אמוראי ארץ-ישראלי בדור הראשון.

35 אמוראי בבלי בדור השלישי.

36 נוסח זה נשתמר רק בלטינית בתרגומו של הירונימוס. מלטינית תרגמו יעקב בן

מכיר והוא מובא בבית המדרש ליעללינעק, ה' ע' 9—16.

ובחבר, ולא האנשים והנשים לבד אלא אף מקניהם וקננם וכל בהמתם בדרך שיהיו לאות ולמופת והמקיימים אותו יתענגו על רוב החיים והשלום³⁷. מתנגדה החשוב למגילת אסתר ולחג פורים הוא מחברו של ספר יהודית. במאמר מקיף³⁸ העמיד ש.ז. צייטלין את ספר יהודית כניגוד חריף למגילת אסתר; בטוי חריף להתנצחות בין מחברו של ס' יהודית לבין הצבור שקיבל וקידש את מגילת אסתר אנו מוצאים בפסקא הבאה, המצויה בנוסח הלטיני (ט"ז, לא): "ויום נצחון יהודית נתקבל ע"י העברים במספר חגיהם וחוגגים אותו העברים מאז ועד היום הזה". צייטלין מניח שאת ספר יהודית כתב בן קהילת אנטיוכיה. נראה לי שעל פרט זה יש לחלוק, מקומה של היצירה הוא בסוריה, אבל בקהילה יהודית גדולה אחרת³⁷.

ספר יהודית משתקף בכמה חבורים, שאף הם שייכים ליהדות סוריה, מהם: מגילת אנטיוכוס³⁸, מעשה יהודית (המורחב)³⁹ ועוד פעם מעשה יהודית המקוצר⁴⁰. ושני מדרשים לחנוכה⁴¹.

מגילת אנטיוכוס היא פרפרזה של ספר חשמונאים א', אלא שגיבורו הראשי נרשא את השם בגריס — שם שאינו נזכר בספר חשמונאים. האם זהו שם היסטורי? המגילה מספרת שבגריס בנה עיר וקרא לה על שמו. עד היום הזה. ואמנם — כן; 28 ק"מ מצפון לאנטיוכיה, בראש הר התנוסס מבצר חרב בשם בגריס (Bakras). בתקופה ההלניסטית: היתה לעיר זו עמדה סטרטגית חשובה: הדרך בה חדרו הכובשים מאסיה הקטנה לסוריה חצתה את הרי אמנוס, עברה את מעבר בולן ומעבר בגריס וירדה לחילת אנטיוכיה. מעבר זה נקרא בשם "שערי סוריה" (Pylae Syriae) או שער הרי אמנוס (Porta Amanica). מבצר בגריס (וביונית — Παγραι וברומית — Pagras) נועד לשמש משמרו של מעבר זה, המבצר חסם את קצהו של המעבר שבין ההרים ושלט על עמק אנטיוכיה.

במגילת אנטיוכוס נאמר:

"(הדבר) היה בימי אנטיוכוס מלך יון... הוא בנה עיר גדולה על חוף

37 עוד במאה הט"ז התהלכו דעות כאלו, ר' עזריה מן האדומים (1513—1578) כותב: "ואין ספק כי טוב עשו חכמינו הקדמונים לבלתי קבל את המגלה ההיא שלא נכתבה ברוח הקודש" (מאור עינים, מהדורת ורשה 1899, ע' 378).

38 במבוא למהדורת דרופסי יוניברסיטי של ספר יהודית במקורו היוני ובתרגום אנגלי; מבוא זה תורגם לעברית ופורסם בבית-מקרא חוב' נ"ח (ג' תשל"ז) ע"ע 337—359. 37 שונה דעתו של פנחס חורגין (מחקרים בתקופת בית שני, תש"י, ע"ע 123—147). הוא מוצא בספר יהודית השפעה פרסית ורואה את מקום הוצרו, כמו ספר טוביה, בזמן שארץ ישראל היתה בידי הפרסים. אולם אם אנו רואים בספר יהודית בטוי להתנגדות למגילת אסתר לא יתכן שמקום יצירתו יהיה גם הוא בפרס.

38 מהדורת מ.צ. קדרי, מגילת אנטיוכוס הארמית, ספר בריאילן א' (תשכ"ג) ע"ע 105—115; ספר בריאילן ב' (תשכ"ד) ע"ע 178—214.

39 מעשה יהודית, בית המדרש ליעללינעק, חדר א', ע"ע 130—131.

40 מעשה יהודית, בית המדרש ליעללינעק, חדר ב', ע"ע 12—22.

41 מדרשים לחנוכה בית המדרש ליעללינעק, חדר א' ע"ע 132—141.

הים להיות לו לבית מלכות וקרא לה על שמו אנטיוכיא. וגם בגרס משנהו בנה (לו) עיר אחרת כנגדה וקרא לה (עיר) בגריס, וכך שמן עד היום".

הידיעה על יסוד אנטיוכיה על-ידי אנטיוכוס אפיפנס⁴² אינה נכונה; בירת סוריה אינה על חוף הים, אלא במרחק של 25 ק"מ בקו אויר מהחוף; היא נוסדה על-ידי סלבקוס באביב של שנת 300 לפנה"ס. לעומת זאת סביר יסודה של בגריס בימיו של אנטיוכוס אפיפנס או זמן לא רב לפני עלותו לשלטון. לפי ברית השלום שכרת אנטיוכוס הגדול בשנת 188 באפמיה שבסוריה עם רומא. נאלץ היה לותר על שלטונו בכל ארצות אסיה הקטנה. מעתה היתה אנטיוכיה בירתו קרובה לגבול וצריך היה להבטיח שלא תופתע ע"י הופעת אויב בשעריה. המבצר בגריס נבנה למטרה זו, ואם מגילת אנטיוכוס מייחסת את הקמת המבצר למשנה למלך — נראה הדבר.

בספר חשמונאים א' מדובר על מצביאים וראשי גייסות רבים שיצאו לדכא את המרד ביהודה. הראשון היה אפולוניוס, שר הצבא שחנה בשומרון. הוא קיוה שידכא את המרד בעודו באבו בעזרת הצבא שעמד לרשותו, אולם הוא הובס ונהרג. אחריו שלח לוסיאס שלשה מצביאים: את תלמי בן דורוקינס, את ניקנור ואת גורגיאס. לאחר שיהודה הכה אותם במורדות בית חורון ובעמק אילון — נסוגו. במלחמה זו, שנערך ב"א באדר, נהרג ניקנור. לאחר שנה עלה שוב הצבא הסורי והפעם בדרך בית-צור. פעם נוספת עלה הצבא הסורי באותה דרך בראשותו של אנטיוכוס אבפטור. על פי עצתם של אלקימוס וכת המתיונים עלה הצבא הסורי ליהודה עוד שתי פעמים כשבראשו בקחידס. עליו נאמר בספר חשמונאים א' "מאוהבי המלך, המושל בעבר הנהר, הגדול במלכות והנאמן למלך". גם יוסף בן מתתיהו מקנה לבקחידס תארי כבוד⁴³: רצו של המלך אנטיוכוס אפיפנס, איש נשוא פנים, שהופקד על מסופוטמיה כולה.

לעומת שורה ארוכה של מצביאים ששלחה אנטיוכיה ליהודה לפי חשמונאים א' נזכר במגילה, נוסף על בגריס, רק אחד — ניקנור. בין החוקרים, רווחת הדעה שבגריס ובקחידס זה אותו איש⁴⁴.

במלחמות שנמשכו משנת 167 ועד לשנת 135, יש להבדיל בין שני שלבים: מלחמותיו של אנטיוכוס אפיפנס, שנוסף על השליטה ביהודה היתה להן מגמה ברורה להלניזציה, והמלחמות של דמטריוס והשליטים שבאו אחריו, שלהם לא היתה מגמה להלניזציה, הם דאגו רק לשמירת שליטתם ביהודה. אם נראה באור זה את מהלך המאורעות בקהלות ישראל בסוריה נגיע לכלל מסקנה שעם מותו של אנטיוכוס אפיפנס, בשנת 163, פסקו הרדיפות הדתיות כלפיהם. נאמר על-כן

42 אנטיוכוס הרביעי, בנו של אנטיוכוס הגדול, נולד בשנת 215 לפנה"ס, עלה למלוכה בש' 175 ומת בש' 163.

43 קדמ. י"ב, י', י'—393.

44 אף על פי כן מעורר זיהוי זה ספק. אם בגריס או בקחידס צריך היה המבצר להקרא ע"ש בונהו לו היתה שמו של המשנה למלך בקחידס, ע"ש האליל בקחוס, צריך היה לקרא למבצר בקחיה (Bacchia), או בקחיס (Bacchis), וידועה גם שושלת מושלים בקורינת בשם בקחידים (Bacchidae) ובעולם ההלניסטי היו כמה וכמה ערים בשם זה. שם העיר בגריס אינו נגזר מ'בקחוס' ונראה לי שאין קשר בין המבצר ובונהו בגריס למצביא הסלבקי בקחידס.

שהרדיפות הדתיות כלפי יהודי סוריה נמשכו משנת 167/6 עד לשנת 163, בסך-הכל שלש, ארבע שנים.

אשור נוסף על כך אנו מוצאים אצל יוסף בן-מתתיהו; כשהוא בא לספר על האסון שפקד את קהילת אנטיוכיה אחרי חורבן הבית בידי המשומד אנטיוכוס, בן הארכון של יהודי אנטיוכיה, הוא מספר על המאורעות בקהילה בימי אנטיוכוס אפיפנס, וזו לשונו: ⁴⁵

"בני העם היהודים נתפזרו בכל העולם המיושב בין יושבי הארץ, ונתערבו בהם, ובעיקר בסוריה, מחמת קרבת שתי הארצות האלו. והם היו מרובים בעיקר באנטיוכיה, מפני גודל העיר, אבל בעיקר מפני המלכים שמלכו אחרי אנטיוכוס, שהעניקו להם ישיבה בלי פחד. כי אף על פי שאנטיוכוס, המכונה אפיפנס, בוז את ירושלים ושדד את המקדש, השיבו המלכים שמלכו אחרי ליהודים באנטיוכיה את כל כלי הקדש שהיו עשויים נחושת, כדי להניחם בבית הכנסת שלהם, ולא עוד אלא אף העניקו להם זכויות אזרחיות בשווה עם היוונים".

אמרנו שמגילת אנטיוכוס היא פרפרזה של ספר חשמונאים א' על-ידי סופר יהודי שישב רחוק מיהודה ולא הכיר את יהודה וירושלים. כך — למשל — הוא כותב:

פס' מח: — שנית קם בגריס הרשע ובא לירושלים, פרץ בה שלש עשרה פרצות, וסגר את נהר העיר ושרף את אבניה, עד שהיו כעפר".
איש ירושלים אינו יכול לכתוב על נהר, שאיננו קיים. תאור זה מתאים לאחד מערי סוריה השוכנת על האורונטוס, או על נהר אחר המושך מים כל ימות השנה.

פס' נ: — וכאשר שמעו חמישה בני מתתיהו, קמו והלכו למצפה הגלעד, למקום שהיתה להם שם הצלה בימי שמואל.

ספר חשמונאים א' ג', מו מדבר על האספה במצפה מול ירושלים ורומז על אספת העם עם שמואל במצפה זו, שם התפללו ופתחו במלחמה נגד פלשתים (שמו"א ז', ה—ט) ואילו מחברה של המגילה, שלא הכיר את ארץ-יהודה, התליף את מצפה בנימין במצפה-גלעד. לעומת זאת מכיר המחבר את הרי אמנוס ואת מבצר בגריס ובונהו. כל זה מסייע להנחה שהמדובר במחבר בן סוריה.

יצירתנו הספרותית העשירה מהדורות האחרונים של תקופת בית שני ודורות התנאים היא רובה ככולה ספרות רשמית, פרושית, לכן נדחו לקרן זוית דעות ומסורות שלא היו לרוחם של חז"ל. אולם העם שמר עליהן ונתן להן בטוי במדרש ובאגדה.

חז"ל לא קידשו את ספר יהודית, אבל הכירו והעריכו אותו. נאמר בגמרא:

שבת כ"ג, ע"א: אשה ודאי מדליקה (נר של חנוכה) דא"ר יהושע בן לוי: נשים חייבות בנר חנוכה שאף הן היו באותו הנס.

45 מלת ז', ג, ג—44.

על הנאמר: 'שאף הן היו באותו הנס' מעיר הרשב"ם לפסחים ק"ה, ע"ב: שאף הן (הנשים, היו באותו הנס) שעל ידם נגאלו וכן במגילה ע"י אסתר ובחנוכה ע"י יהודית.

חז"ל לא קדשו את מגילת אנטיוכוס כמו שקדשו את מגילת אסתר, אבל אנו מוצאים שאת מגילת אנטיוכוס היו רגילים לקרא בבית הכנסת בחנוכה, דוגמת מגילת אסתר בפורים. וכן מוצאים את מגילת אנטיוכוס מצורפת אל הלכות חנוכה בסידור התפילה או במחזור כתבי יד מרובים מתימן וממערב כאחד⁴⁶ מאליו מובן שלספרות זו שייכים שני המדרשים לחנוכה שהוזכרנו לעיל. לה ניחס את מעשה יהודית (המורחב), המשולב ברובו גם במדרש לחנוכה א' וכן את היוצר לשבת ראשונה לחנוכה "אודך כי אנפת", בו כלל הפיטן את כל העלילה שבסיפור יהודית.

י. מ. גרינץ⁴⁷ מנסה לזהות ולאחר את המקומות שבספר יהודית בארץ שמרון, אולם אין להם אחיזה בטופוגרפיה ההיסטורית של ארץ-ישראל, לכן גם אין לקבל את דעתו על ערכו ההיסטורי של הספר במסגרת גיאוגרפית זו. לעומת דעתו של גרינץ שולל צייטלין כל קשר בין הסיפור למציאות, הוא אומר: "השמות הנזכרים בספר הם מדומים ואין להם קשר כלשהו למעשים ולמאורעות שהיו. יהודית איננה דמות היסטורית, בתוליה, העיר של יהודית, היא בדיה: לשוא נחפש קירבה בין השמות שבספר לבין שמותיהם של שלטון פרס או השלטון ההלניסטי. למחבר לא היתה כל כוונה לכתב היסטוריה... ספר יהודית שייך לספרות הדיקטית...⁴⁸

46 ר' במבוא של מ.צ. קדרי לתרגום המגילה הנזכר בהערה 38.

47 ספר יהודית, תחזורת הגוסס המקורי בצירוף מבוא, פירושים ומפתחות, מוסד ביאליק, תשי"ו.

נסיון דומה הוא של פרידריך שטומר: (Friedrich Stummer, Geographie des Buches 1947 (Judith, Stuttgart) הוא מזהה את כל המקומות הנזכרים בספר יהודית, אבל ללא קשר ביניהם ואגב כך הוא מרוקן את הספר מכל תוכן ומונע כל אפשרות להבנת העלילה שבו.

48 לדעתו של יום טוב ליפמן צונץ (הדרשות בישראל תרגום עברי ע' 60) ספר יהודית קרוב אל אגדות המקבים קרבה כפולה: מצד אחד גותן לנו גם הוא אגדה על גאולה וחגי עם. כביכול; ומצד שני מתוארת יהודית באגדה המאוחרת כבתו של יוחנן או של מתתיהו וכגיבורה של תקופת החשמונאים... יתכן הדבר שבעיר אחת שבארץ ישראל היו חוגגים חג עממי לזכר מעשה הגבורה של אשה, ולאחר שנשכחה הסיבה האמיתית והניחה את מקומה לאגדה מקושטת באופנים שונים, ברו מן הלב, כפי שיש לשער — עוד לפני חורבן הבית, סיפור לכבוד יהודית.

לדעתו של צבי פרץ חיות, יוסף קלויזנר ואחרים, לפנינו סיפור פיוטי, רומן היסטורי, שכתבו מחברו כדי לאמץ את לבות בני עמו בהזכירו להם את נפלאות רבונם, אשר ביד אשה חלשת-יכח הביא גאולה לעולם, ואם כן לא יפלא בעינינו אם נמצא בו התנגדויות לאמת ההיסטורית.

יש חוקרים פילהלנים, העושים כל מאמץ כדי להוכיח שכל יצירה יהודית לקוחה מן העולם היווני; משה הדס (אשכולות ג', ע' 45) "מוכיח" שספור יהודית בנוי לפי ספור דומה: מצור דריש על לינדוס, עיר ברודוס; לנצורים לא נותרו מים אלא לחמשה ימים והאלה אתונה באה בחלום והצילם. אם כי הספור על מצור לינדוס ידוע משנת 99 לפנה"ס

ברור שהשמות של אישים ומקומות כמו נבוכדנאצר, אשור, נינוה ורבים אחרים אינם במקומם, הם שייכים למסגרת אחרת של זמן ומקום. אבל מאחר וקבלנו את דעתו של צייטלין, שספר יהודית הוא פרי יצירתו של יהודי תושב סוריה (לדעתו — אנטיוכיה), ומאחר והחבור הוא אנטי-ממשלתי, המספר על כשלונו ומפלתו של צבא המלך — לא יכול היה המחבר להשתמש בשמות ריאליים, שהרי בזה היה מתחייב בנפשו; לכן נקט בשיטה של שמות שאולים שבעיני השלטון לא עוררו ספקות ביחס להגינותו של המחבר כלפיו.

מהי מסגרת הזמן, שבה משתלב הספור הזה?

בשאלה זו נחלקו הדעות בין החוקרים באופן קיצוני ביותר; הועלו השערות על פני שבע מאות שנה, החל מן המאה השביעית לפנה"ס — ימי אשור-בניפל — ועד המאה השנייה לאחה"ס — ימי טרינוס. פפיפר⁴⁹ מונה את ההשערות השונות והוא מעדיף את המאה השנייה לפנה"ס, ימי המלחמות של המכבים באנטיוכוס אפיפנס וירשיו. לדעה זו מצדדים רבים⁵⁰, והיא הסבירה ביותר.

המחבר בחר בשם נבוכדנאצר שהחריב את בית המקדש ובוזה בקש לרמוז על אנטיוכוס אפיפנס, שטימא את המקדש והעביר את קרבן התמיד; הוא כתב נינוה, העיר הגדולה והכונה לאנטיוכיה, שהיתה אחת משלש הערים הגדולות בעולם העתיק; הוא כתב אשור ורמוז על סוריה וכיו"ב⁵¹. בכונה בחר המחבר בשמות ובמעשים המכחישים זה את זה, שהרי כל אחד בישראל ידע שנבוכדנאצר לא מלך בנינוה, כי אם בבבל; כל אחד ידע שיש הבדל של דורות בין שם לשם; השמות השאולים שימשו גורם מגרה ומעורר שאלות — למה הכוונה, והתשובה לשאלות אלו ודאי ניתנו בע"פ, מיראה מפני הרשות.

במעשה יהודית (נוסח א') ומסופר;

"ויראו אנשי המחנה אשר אותם וילכו לאהל המלך ויראו כי מת גבורם ויגוסו ויעזבו את אהליהם ואת סוסייהם וכל חילם וימלטו את נפשם וירדפו ישראל אחריהם עד אנטוכיה⁵² וישובו בשלום".

בסופו של פרק ג' אנו מוצאים בוולגטה נוסח שונה, ולשם בירור נעמידו מול הנוסח המצוי.

"מצליח" משה הדס להראות שהוא קדום יותר וממילא ספור יהודית מאוחר יותר והרי "הוכחה". דרך זו של חקירה היא בטוי לרגש של נחיתות לאומית, ומוכן שאין לה יסוד. Robert H. Pfeiffer, History of New-Testament Times, with an Introduction 49 to the Apocrypha, 1949, pp. 292—295.

50 הנ"ל ע' 294, הערה 12 מונה פפיפר את החוקרים הנוטים לדעה זו. מבין חוקרי ישראל מקבל דעה זו צבי פרץ חיות במאמרו בספר הזכרון לאברהם אליהו הרכבי, פטרבורג תרס"ט, ע"ע 105—111. ובעדה זו מחזיק גם יוסף קלויזנר, היסטוריה של בית שני, ג', ע' 184 ואילך.

51 צ. פ. חיות, במאמרו הנ"ל ע' 107, רואה בשם יהודית רמז ליהודה המכבי.

52 "עד אנטיוכיה" כלומר — הנצחון היה עלי-יד עיר אחרת וכנראה שגם הכותב היה בן עיר אחרת בסוריה. בנוסח ב' לא נזכרה אנטיוכיה, נאמר "וירדפם עד החורמה". כנראה שמעתיק מאוחר העדיף את המליצה המקראית (דברים א', מד) על שם גיאוגרפי בלתי מוכר לו.

[13]

ב"צ לוריא

<p>נוסח הוולגטה⁵³</p> <p>באשר המלך נבוכדנאצר ציווה אותו להשמיד את כל אלהי הארץ כדי שהוא בלבד יוכר כאלה על ידי האומות שעוצמת הולפרנס תוכל להכניע.</p> <p>ובעברו דרך ארם-צובא (Syriam Sobal) ודרך כל אפמיה ובכל מסופוטמיה בא אל האדומים בארץ גבע:</p> <p>ויקח את עריהם וישב שם שלוש ימים, אשר בהם ציווה לאסוף את כל צבא חילו.</p>	<p>התרגום מיונית של משה סימון, מהדורת כהנא</p> <p>פס' ט — בעבור יעבדו כל העמים אל נבוכדנאצר לבדו וכל לשון וכל עם יקראו בשמו.</p> <p>פס' י — ויבוא לפני יזרעאל קרוב לדותין אשר לעומת המישור הגדול אשר ליהודה.</p> <p>פס' יא — ויחננו בין גבי ובין בית שאן... ויהי שם חדש ימים עד האסף אליו כל צרכי חילו.</p>
--	---

בנוסח הוולגטה נוכל להכיר מסע של צבא סלבקי, שמטרתו היתה להחדיר את ההלניזם בכל ערי הממלכה. בראשו עמד אוליפרנס (= אפולוניוס). הוא עבר דרך אזור חלב = בירואה, שהסופר היהודי קרא לה בשם המסורתי ארם-צובא, וירד לאורך בקעת האורונטס ואזור אפמיה ומשם דרומה עד ארץ אדום, והכוונה לאדום שביהודה, כלומר — חברון, מראשה ועד הנגב. מסע זה נערך בראשית החורף. כי בט"ו בכסלו הקים אפולוניוס את השיקוף השומם על המזבח⁵⁴, ומכיון שהעדיף את הדרך הפנימית על דרך חוף הים פגע בישוב היהודי של אפמיה. אפמיה היתה מרכז צבאי, ואם גם היו יהודים בין תושבי העיר — ספק רב אם היתה להם השפעה בהנהגת העם ואפשרות לקומם אותה נגד השלטון. כאשר ספר יהודית מזכיר את אפמיה אין הכוונה לעיר, כי אם לאזור החקלאי שלה; משם הביא אריסטון ביכורים וקבלו ממנו⁵⁵. על ישוב חקלאי זה הטילו גזרות אנטייכווס אפיפנס, ואולי בא צבא המלך והטיל מצור עליו. היהודים ניצלו בנס, אם על ידי אשה חכמה ואמיצה ואם בדרך אחרת, כי הספור של יהודית הוא בודאי מעובד

53 תודתי לד"ר אלכסנדר רופא, שתרגם למעני פסוקים אלה.

54 חשמונאים א', א', נד.

55 זכר לישוב החקלאי היהודי, שהיה בסביבת אפמיה הוא כפר-אליהוד, כ"ט ק"מ דרומית-מזרחית לקלעת אל-מודיק.

על מולדתו הסורית של סיפור יהודית יש ללמוד גם מאוכרת שם הישוב "חובה" (ט"ו, ד) הידוע מספר בראשית, כשרדף אברהם אחרי אמרפל ("ד, טו): "וירדפם עד חובה אשר משמאל (מצפון) לדמשק".

ומלוטש כמקבילה וניגודה של מגילת אסתר, אבל יש בו גרעין היסטורי. סופר יהודי סורי, אולי בן האזור הזה, שלא הסכים לחוג את החג של יהודי שושן, שמרדכי ואסתר כפו על כלל ישראל, יצר על רקע זה את ספור יהודית, בו משתקפת הערכתו של המחבר לעלילות המכבים, ואולי גם נטיותיו הצדוקיות.⁵⁶ כיון שביקש ביצירתו זו להתנגד למידת הקדושה שהסנהדרין ייחס למגילת אסתר.⁵⁷

56 מימי שמעון בן שטח שלט ביהודה החוק הפרושי ומי שלא ציית וסטה — היה מנודה. אם הסנהדרין קבל את מגילת אסתר וקידש אותה — שוב לא היה מקום ביהודה לספר יהודית. לא כן בתפוצות, בערים שהיו מחוץ להישג ידם של הפרושים, שם יכול ספר יהודית להגיע לתפוצה ולהערצה.

57 מכיון שההסבר הנ"ל הוא בגדר השערה מותר לנו להעלות עוד אפשרות, לא על יסוד קשר גיאוגרפי-היסטורי אלא קשר ספרותי עם ספר עזרא התיצוני.

הנער השלישי, הוא זרובבל, כתב את תשובתו על השאלה: מה גובר על הכל — "הנשים גוברות והאמת מנצחת על-כל". בדיון בפני המלך וגדולי המלכות הסביר מהו כחה של האשה, שהיא שולטת בגברים, היא מקור החיים ואין האנשים יכולים להיות בלעדי הנשים "ואם יאספו זהב וכסף וכל החפצים וראו אשה יפת-תאר ויפת-מראה ועובו כל אלה ונמשכו אחריה ופערו פה והביטו אליה וכלם יבחרו בה" (ד', יח-יט) ... ועוד אמר: "והגה ראיתי את אפמה... פלגש המלך יושבת לימין המלך. ותרם את המצנפת מעל ראש המלך ותשימה בראשה ותך את המלך בשמאלה על הלחי. והמלך פעור פה הביט אליה בכל זאת ואם תשחק אליו — ישחק ואם תזעף עליו — יחננה כי תשלים אותו" (כט-לג). הספור הוא קדום, כנראה מתקופת שלטון פרס ומימי שיבת ציון, והיה ידוע ליהודים גם ביהודה וגם בארצות הסמוכות. יתכן, איפוא, שהמחבר של ספר יהודית השתמש ברקע זה כשבא לכתוב את ספרו: אפמה היפה משליטה את רצונה על מלך פרס, וכמוהו יהודית היפה משליטה את רצונה על אוליפרנס (= אפולוניוס) ואפמה פלגשת המלך ואפמה העיר רומזות זו על זו.